

Володимир Ляхощкий

**НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЖИТТЯ ІВАНА ОГІЄНКА
(на матеріалах фонду Українського державного університету
у м. Кам'янець-Подільському)**

Багатогранна діяльність визначного українського вченого-мовознавця, книгознавця і бібліофіла, історика, публіциста і поета, видавця і редактора, перекладача українською мовою Біблії, педагога, політичного, громадського та релігійного діяча Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) в добу незалежності України привертає все більшу увагу широкої громадськості та дослідників.

Свідченням тому є активне виявлення і вивчення сучасними науковцями його творчої спадщини, дослідження державотворчої, громадської, перекладацької, релігійної діяльності. Останнім часом світ побачили сотні різних за значенням, формою та масштабами розвідок, повідомлень, інформацій, матеріалів "огієнківських" конференцій, читань, круглих столів. Протягом двох років група ентузіастів - працівників бібліотеки Львівського державного університету ім. І.Франка у співпраці із З.Тімеником готують чергову бібліографію праць Івана Огієнка.

На жаль, публікації, які висвітлюють життя і діяльність видатного представника українського народу, навіть бібліографія, яка увірвала в себе понад тисячу вісімсот найменувань, далекі від вичерпності і повноти. Більшість матеріалів демонструє недостатність джерельної бази, почасти - кон'юнктурний, поверхневий характер. Назріла необхідність створення фундаментальної праці, яка б всебічно і правдиво висвітлила вклад цієї непересічної постаті у розбудову української державності, розвиток національної науки педагогіки, культури. Початок такій роботі уже покладено. Першими цеглинами у підвалині майбутньої праці про життя і діяльність І.І.Огієнка, на нашу думку, є глибокі дослідження на основі архівних документів, оприлюднені В.Качканом, М.Тимошиком, І.Тюрменко, А.Колодним, М.Кірюшко і Л.Филипович.

Мета даного повідомлення - привернути увагу всіх, хто небайдужий до нашої історії та її визначних особистостей до джерельної бази просопографічних студій. Зокрема, в результаті різнобічної діяльності І.І.Огієнка відклався багатоаспектний документальний масив у архівосховищах України, а також за її межами: в архівах Австрії, Австралії, Великобританії, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, США, Швейцарії та ін. країн. Ми хочемо наголосити, що значна частина цього масиву не проаналізована науковцями, не описана дослідниками, а тому і майже не залучена досі до наукового обігу. Надзвичайно цінний документальний скарб зібрано дбайливими руками архівістів у фонді Кам'янець-Подільського українського державного університету, фундатором і першим ректором якого в буремні роки української революції був І.Огієнок. Пам'ять історії документально зафіксувала його громадянський подвиг, пік політичного злету, організаторського і педагогічного таланту, миттєвості найяскравішого щастя служіння своєму народові, причетності до подій епохального значення, що відбувалися у неймовірній спресованості часу. В цьому вирі не зігнувся, не покритив душою, ні на секунду не зрадив совісті свій їх скромний учасник Іван Іванович Огієнко. Це були роки, за власним його висловлюванням, незабутнього величного воскресіння України, пережити ним - не простим глядачем, а посьлиним культурним працівником й активним їх творцем. (Наша культура. - 1935. - Кн. 7. - С. 444).

Цінність фонду Р-582, що зберігається у філіалі державного архіву Хмельницької області у м. Кам'янець-Подільському, полягає не лише у дегалізованому документальному свідченні про історичні події на кам'янецькій землі, що стала у 1919-1920 рр. центром боротьби за свободу і незалежність народу України, а й в тому, що вони дають можливість на тлі революційних перетворень показати безпосередніх їх учасників, кожному окрему людину. Саме тому, знайомлячись з найчисельнішим та інформаційно насиченим фондом архіву (1518 одиниць зберігання), хоч він охоплює лише три роки - 1918-1920, ми мали змогу поцінувати важливість цих джерел для біографічних досліджень. Документи університетських структур канцелярії, учбової частини, ради студентських представників, бібліотеки та ін., подають важливі факти про діяльність І.Огієнка, але, на нашу думку,

VI. Огляди архівних фондів

найбільш цінні ті, що доповнюють новими фактами огієнківську біографію, розкривають основні риси характеру, емоційний ряд, притаманних Огієнку як людині, як часточці вселенського людського буття.

А тому ми зупинили свою увагу передусім, на справах за №№ 13, 14, 15 40, 99, найбільш насичених за змістом саме такою інформацією (Оп. 1). Слід відзначити відсутність будь-якої структури і хронології у їхньому формуванні. Документи, вміщені у справах, поділяються на офіційні і неофіційні. До першої категорії ми відносимо такі, що мали обіг у дльоводстві того часу (особова справа першого ректора університету, метрика, свідоцтва, свідчення тощо). До неофіційних - листування, стенограми телефонних розмов, спогади та ін.

Розчарування викликає знайомство з особою справою І.Огієнка (Оп. 2. — Спр. 177). Жодного оригінального документу в ній не відклалося. Тільки низка копій другорядних довідок. Такий стан справи неприродний. Огієнкознавці чудово знають надзвичайну системність і навіть педантизм, притаманні І.Огієнкові в організації роботи з будь-якими документами, а це дає підставу на два припущення.

Перше: при призначенні на посади міністра освіти та мистецтва (6.01.1919), міністра культів (16.09.1919), головноуповноваженого міністра уряду УНР (15.11.1919) документи могли бути переміщені в особову справу управління кадрів ради народних міністрів. Але в такому разі І.Огієнко мусив би залишити у відділі кадрів університету адміністративно, або ж юридично засвідчені копії з оригіналів. Друге: основний комплекс офіційних документів з цієї справи міг бути вилучений відповідними органами, які надзвичайно прискіпливо відслідковували формування архівних фондів, їх перебіг, всіх, так званих, буржуазно-націоналістичних українських діячів. Вірогідно все-таки, на нашу думку, що під натиском червоного війська, залишаючи з урядом УНР Кам'янець-Подільський, професор-урядовець повівся надзвичайно обачливо, забравши всі найцінніші документи з собою. Як було в дійсності, ми дізнаємося тоді, коли архів митрополита Іларіона (І.Огієнка), що нині належить консисторії української греко-православної церкви в Канаді (м.Вінніпег), буде упорядковано, описано й до нього буде відкрито доступ. А може лише тоді, коли зусиллями багатьох прогресивно мислячих патріотів України в Канаді і на її теренах стане можливим повернення архіву, книгозбірні і праху одного з кращих представників української еліти митрополита Іларіона на Батьківщину. Тоді, без сумніву, працівники державних архівних установ України забезпечать належний рівень їх обліку, збереження та використання. В зв'язку з цим стає актуальним давно назріле питання створення в Україні Державного архіву української діаспори та еміграції.

Унікальним є виявлений у фонді документ на чотирьох рукописних сторінках - єдині спогади про дитячі роки І.Огієнка. Їх автор - вчитель Брусилівської державної чотирирічної школи, де з 1892 по 1896 роки навчався Іван Огієнко - Іван Григорович Сливка. Він добре знав майбутнього професора з 1894 р., саме тоді по-справжньому полюбив обдарованого напівспириту, став йому наставником, помічником і другом. (Наша культура. - 1935. - Кн. 7. - С. 446). Завдяки безпосередній підтримці і допомозі вчителя, маленький Іван прилучився до творчості - почав писати свої перші вірші, поеми; зацікавився періодикою; почав готуватися до вступу в Київську військово-фельдшерську школу; завершив навчання в школі першим учнем. Він через все життя проніс глибоке "закохання до науки", привите йому І.Сливкою. Більше як два десятиліття по тому, вони знову зустрілись: це було у Кам'янці 1918 року. Тоді вони співпрацювали в університеті: І.Огієнко - ректором, І. Сливка - бібліотекарем. Пишаючись своїм вихованцем, Іван Григорович відтворив для історії початок його великого праведного шляху в життя (Спр. 13. - Арк. 24-24 зв., 25-25 зв.). Зважаючи на цінність документу, вперше оприлюднюємо його, зберігаючи прависний оригінал.

Джерелом висвітлення подальших життєвих кроків є свідоцтво, виписане 19 травня 1896 р. Брусилівським волосним старшиною 14-річному "селянину м.Брусилова, сину рядового Івана Андрієва Агієнко-Огієнко, Івану Івановичу Агієнко-Огієнко про те, що він звільняється з селян м.Брусилова для вступу до Київської військово-фельдшерської школи" (Спр. 13. - Арк. 82). Тут же у справі - свідоцтво за №1138, видане 1 серпня 1900 р., про закінчення І.Огієнком з відзнакою цієї школи. Свідчень про трілітню службу І.Огієнка фельдшером у відділенні психічних та нервових хвороб Київського військового шпиталю, складення екстерном з відзнакою іспитів на матурі (атестати зрілості) в Острозькій класичній гімназії 1903 р. не виявлено. Роки навчання і праці майбутнього вченого і

VI. Огляди архівних фондів

державного діяча в Київському університеті св. Володимира представлений у фонді фрагментарно. Основні документи цього періоду зберігаються в Державному архіві м. Києва (Ф. 16).

Але свідчення про цей час все-таки збереглися у фонді Кам'янець-Подільського університету. Це витяг з метричної книги "про взяття шлюбу 11 червня 1907 року у Вознесенській церкві м. Брусилова селянином-студентом Іваном Івановичем Огіенком і селянкою Домінікою Данилівною Литвинчук" (Спр. 13. - Арк. 79-79 зв.). Документ засвідчено, що "таїнство" це, яке здійснив священник Ніканор Шашевський, відбулося в тій самій церкві, де 25-років перед цим було охрещено і новоявленого на світ Івана Огіенка.

Про плідну, насичену наукову працю молодого вченого протягом 1908-1915 рр. свідчать не лише її результати - публікації, а й листування з колективами редакцій і видавництв, які друкували Огіенкові твори, рахунки гонорарів, звіти та повідомлення про їх реалізацію. Цей процес знайшов яскраве документальне відображення у ході підготовки до друку і продажу праць І. Огіенка "Ключ Разум'я" Іоаннїя Галятювського, южнороссаго проповьдника XVII в.", "Українські граматичні терміни". "Огляд українського зыкознання". "Словарь иностранных слов", "Словарь географических имен", "Об ударении в собственных именах исторических лиц", "Где писать два Н" та ін. (Спр. 14. - Арк. 71, 97-99, 103-108). Цінність виявлених документів полягає, зокрема, і в тому, що вони, вказуючи на гонорар, отриманий автором, дають відомості про кількість використаного на те чи інше видання паперу, грошових витрат на набір тексту, обкладинки, брошуровки і т.ін. Крім цього, вони містять дані про наклад книг. Наприклад, чотири останні названі нами найменування були видруковані відповідно накладом 8012, 2120, 2200 та 2100 екземплярів (Арк. 71-71 зв.).

Отримуючи вагомї (на той час) гонорари, І. Огіенко прагнув їх раціонально використовувати. Не зорбив він виключення і в звичному для всіх громадян того часу з середнім достатком оформленні процедури страхування свого життя.

В архіві зберігено страховий поліс від 9 липня 1914 р. його та Домініки Данилівни на 2 тис. крб. терміном на 20 років (Спр. 14. - Арк. 12-13).

Маючи кошти, шануючи батьківську землю, від природи людина не скупа, І. Огіенко прагнув надати допомогу в становленні закладів освіти на рідній Брусилівщині. Земляки давали йому на це всі повноваження. Документ від 7 липня 1913 р. за підписом Брусилівського волосного старшини засвідчує одностайно прийняте сільським сходом рішення про призначення І. Огіенка уповноваженим "клопотати на свій розсуд на користь товариства" про відкриття в Брусиліві Вищого початкового училища (Спр. 14. - Арк. 83). Здолавши довгий тернистий шлях царського бюрократичного державного механізму, направлено проти жадоби до знань "неотесаних малоросів", він виправдав довіру земляків і школу заснував, підбравши для неї вчителів, постійно допомагаючи коштами, формуванням бібліотеки.

Інтерес дослідників викличе і нечисельна, але насичена окремими фактами біографії Івана Огіенка, група документів: різного типу довідок та посвідчень. Так, наприклад, із виданого 5 червня 1917 р. Київською чоловічою гімназією довідки стають зрозумілими причини звільнення І. Огіенка з військової служби "по занимаемой им должности" (Спр. 13. - Арк. 66.).

Інше посвідчення, видане командиром Подільського українського корпусу 11 лютого 1919 р. уже міністру народної освіти, надавало йому право, незважаючи на обмеження військового часу на цілодобове пересування по місту Вінниця (Спр. 13. - Арк. 50). Окремим посвідченням від 15 березня 1919 р., за підписом Подільського військового комісара І. Огіенку надавалось право службової поїздки до Тернополя і Станіслава (Спр. 13. - Арк. 65).

Такою лаконічною ж за формою та інформативно насиченою групою документів виступають запрошення. Вони ілюструють широкий діапазон наукових і громадських зацікавлень у різні роки життя професорського стипендіата, члена ради Міністерства освіти, міністра культури УНР та ін. Зокрема, картки, що відклалися у фонді, свідчать про роботу І. Огіенка в комісії з питань вивчення історії древнього міста "Старий Київ" (1912 р. - Спр. 15. - Арк. 77; 1913 р. - Спр. 15. - Арк. 67, 159), комісії художньо-промислового музею (1913 р. - Спр. 15. - Арк. 262), товариств шанувальників древньої писемності (1913 р. - Спр. 15. - Арк. 106), секції паперу і друкарської справи Київської виставки (1912-1913 рр. - Спр. 15. - Арк. 9, 79), Українському науковому товаристві у Києві (1913

VI. Огляди архівних фондів

р. - Спр. 15. -Арк. 201), підкомісії по придбанню для Української Академії Наук друкарні (1918 р. - Спр. 15. - Арк. 94), комісії по пристосуванню помешкання Київського кадетського корпусу для Державного українського університету (1918 р. - Спр. 15. - Арк. 72). Глибоко шануючи І.Огієнка як ректора університету, професора-фахівця, емігрантська молодь України запросила його на свій третій з'їзд представників українських студентських громад у Польщі, для обговорення проблем організації освіти за межами України (1921 р. - Спр. 40. - Арк. 43-43 зв.).

Надзвичайний інтерес і цінність для дослідників має текст запису телефонної розмови між ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І.Огієнка і членом Директорії УНР Ф.П.Швецом, який, за дорученням уряду, вів переговори про призначення професора міністром освіти. Запис, здійснений черговим телефоністом, цікавий, насамперед, тим, що він дає можливість наблизитися до розкриття ще одного невідомого факту біографії, про який І.Огієнко згодом ніколи не згадував, чим вінс непорозуміння в перші розвідки про нього, що з'явилися в сучасній історії. Мова йде про приналежність Івана Огієнка в роки революції до того чи іншого політичного угруповання. Автори новітніх досліджень, йдучи за І.Огієнком, настійно наголосують на позапартійності останнього. Автор цих рядків має свою точку зору, яку вперше виносить на обговорення огієнкознавців.

Наші дослідження, які ґрунтуються на детальному вивченні документального масиву численних архівних фондів доби української революції, дають підстави зробити висновок про належність І.Огієнка до української партії соціалістів-федералістів.

Ймовірно, вступ до неї відбувся навесні - початку літа 1917 р., коли в життя молодого приват-доцента увірвалася революція. Сповнений велетенських творчих планів, відчуваючи в собі невичерпну кипучу енергію, досить знань, досвіду для великого історичного діявства, але не маючи стійких політичних орієнтирів та практики політичної діяльності, Іван Огієнко згоджується на пропозицію одного із своїх авторитетних колег вступити саме до цієї партії. Її програма проголошувала боротьбу за реалізацію в життя федералістичних ідеалів Кирило-Мефодіївських братчиків, Т.Шевченка, М.Драгоманова та його наступників. Молоді революціонери 1917 р. в прагненні реформувати існуючий політичний лад бачили його як федерацію рівноправних автономних національно-територіальних одиниць, про що і записали в своїй програмі: "Російська держава повинна перетворитися на демократичну республіку федеративну, в якій Україна має займати місце окремого штату". (Програма української партії соціалістів-федералістів. - К., "Час", 1919. - С. 8). Цю думку поділяло багато українських соціалістів, видатних революціонерів. Її сповідував на першому етапі революції і знайий Іваном Огієнком ще по спільній роботі в редакції "Записок Українського наукового товариства в Києві" (1907 р.), голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський, громадянську позицію і науковий авторитет якого, незважаючи на деякі різнобіжності у поглядах, Огієнко високо шанував.

Політичні події розвивалися надто швидко, щоб можна було досягнути їх масштабність і значення. ІІІ Універсал Центральної Ради декларував створення УНР у складі Російської федерації. 9 січня 1918 р. ІV Універсал уже проголосив Україну самостійною незалежною державою. Ідея федералізму, як перехідна, до того ж у своєрідному трактуванні радянським урядом, на чолі з В.Леніним життєдайною не стала. Про неї українські революціонери-патріоти не згадували. Не беручи дієвої участі у партійній роботі, вважаючи, що своєю активною роботою у різних українських установах він гідно виконував своє призначення, І.Огієнко не звертав уваги на свою приналежність до політичної сили, ідеї якої виявились нежиттєздатними, були скомпроментовані життям. А коли йому нагадали про це, він зрозумів, що саме даний факт біографії може стати на перешкоді в кар'єрі, може виявитися для неї навіть смертельним, а тому зробив все можливе для найшвидшої дезавауації пікантної ситуації, видаючи її за випадкову, епізодичну, не варту уваги. І йому при симпатії сторони, яка виступала з пропозицією увійти до складу уряду, це вдалося цілком. А щоб виправдатися перед історією, І.Огієнко, який ще з студентських років, працюючи під керівництвом професора Київського університету св. Володимира В.Перетца в "Семинарії російської філології" "на чорному дворіщі науки" пізнав надзвичайну цінність і значення для людства архівного документу, присвятив роботі по виявленню і опрацюванню документів минулого часу багатьох років, співпрацюючи в Київській, Катеринославській, Петербурзькій архівних комісіях та товариствах і залишив наведений документ. Розмова Ф.Швеця з І.Огієнко відбулася в двадцятих числах грудня

VI. Огляди архівних фондів

1918 р. Зміст свідчить, що це була вже не перша їхня розмова на предмет запропонованої І.Огієнку міністерської посади. Отримавши згоду останнього, член Директорії уточнював деталі призначення, давав пораду, як нейтралізувати обставини, що стали цьому на заваді.

Ф.Швець: "Всі згоджуються на те, щоб ви були міністром. Я пізніше випадково взнав, що Ви личитесь в партії соціалістів-федералістів - це для мене була несподіванка. Вважаючи на те, що Ви в партійній роботі участь не приймали, я з свого боку радив би Вам вийти з партії і залишитись безпартійним, взяти участь в творчій роботі на рідній Вам ниві..." І.Огієнко: "... Я люблю Україну всією душею і всім своїм серцем. Я увесь час служив тільки Рідній Україні і ніколи не відмовлявся від тої роботи, яка потрібна була на користь Україні. Соціалістом-федералістом я ніколи не був. Проти моєї волі мене туди хотів записати професор Ганіцький, але я рахував, що тільки на бажанні Ганіцького це все скінчилося. Я син селянина і все життя своє ніколи цього не забував, кожную хвилину пам'ятаючи... про наше занедбане селянство" (спр. 13, арк. 26-29). Зрікшись свого партійного, може і випадкового минулого, І.Огієнко офіційно проголосив, зокрема, в першому числі за 1919 р. двотижневого педагогічного журналу Подільської губернської народної управи "Освіта" (с. 27) про відвідання ним заступника голови правління партії А.В.Ніковського і (в зв'язку із згодою обійняти посаду міністра освіти в уряді УНР) вихід із її лав.

На нашу думку, документ, фрагмент якого вперше оприлюднюється, є не останнім, що засвідчує членство І.Огієнка в українській політичній партії.

Окрему групу документів фонду складає листування І.Огієнка за 1910-1921 рр. Частина його носить службовий характер, інші - приватний. Така різноманітність змісту епістолярії вносить нові факти у відтворення тих чи інших сторінок його біографії. Численний комплекс листів належить перепиці І.Огієнка з брусилівцями, які дуже поважали свого земляка і часто, не соромлячись, переказали на його власні проблеми. "Ви Брусилівський авторитет, - писав Давид Турбовський, - і взможі багато світла дати темним людям, бо вони рахуються з Вами" (1918 р. - Спр. 15. - Арк.3).

Серед кореспондентів І.Огієнка - завідувачий канцелярією Радомишльської земської управи А.Грузький, листи якого залишили подих життя пересічних брусилівчан в 1913-1914 рр. В них хід переговорів по друк статей І.Огієнка з історії Брусиліва, їх спільні клопоти по укладенню бруківки біля шкіл міста, відкриття ремісничого училища, обговорення планів шкільних творів з мови і т.ін. (Спр. 15. - Арк. 29-30, 44-45, 64-65, 143-144, 190-191, 220-221, 233-234, 245-246, 254-255, 257-258). Вчитель брусилівського Вищого початкового училища повідомляв І.Огієнка про початок прийому дітей до чергового навчального закладу, про хід збору пожертв для придбання бібліотеки і настійно просив допомоги у придбанні для училища годинника (1916 р. - Спр. 15. - Арк. 87, 88, 93, 94, 98, 99, 169, 170). Законовчитель (вчитель закону Божого) о.Іоан детально описуючи циркулюючі в той час брусилівські плітки звертався з проханням до адресата влаштувати його сина до Київської гімназії, придбати для нього цитрусових і т.п. (Спр. 15. - Арк. 83-84, 100-105, 138). Протягом 1913-1914 рр. в листах С.Литвинчука скарги на скрутне матеріальне становище, нестачу хліба, прохання надати будь-яке місце для роботи, обіцянка за спасіння "благодарение от Всевышнего" (Спр. 15. - Арк. 40-42, 71-72, 152-153, 197-198). В справі - 13 листів місцевого ксьондза Н.Урова (п'ять польською мовою), з яким за їх змістом І.Огієнка зв'язували теплі, дружні, близькі відносини (Спр. 15. - Арк. 22-23, 50, 55, 62-63, 188-189, 192, 194, 202-203, 215-216, 235-236, 247-250).

Поза сумнівом, увагу дослідників привернуть і 20 листів (1911-1918 рр.) університетського товариша, а згодом інспектора народних училищ Радомишльського повіту - А.Зморовича. В них, зокрема, розповідь про спільні зусилля по організації нових освітніх закладів, грошових фондів у Брусиліві (Спр. 15. - Арк. 171, 174), прохання виступити з лекцією і "висловити все, що Ви думаєте про українство, як національний рух, по необхідності вивчати Україну і як це робити" (Спр. 15. - Арк. 131). Події 1917 р. привносять в листи політичного забарвлення. Вони свідчать проте, як українську інтелігенцію в глибинці турбує доля Батьківщини, як уважно вони слідкують за подіями в центрі.

"Може Українська Рада, - пише А.Зморович 29.XI.1917 р., - і врятує Україну, але ціною не меншою, ніж більшовики врятували Росію... підкоримось Австрії... це неминує, я пишу Вам відверто, знаю, що ви справжній українець" (Спр. 15. - Арк. 5-7). "Дуже хвилююсь за Вашу долю під час більшовицької навали на Київ, - лунає тривога в іншому. - Хочу порадитись, що мені робити? Вийхати з України чи ні?" (Спр. 15. - Арк. 222-224). І

VI. Огляди архівних фондів

в цьому листі не лише турбота про товариша, а величезна довіра до нього, готовність будувати своє подальше життя за його порадою, які б кардинальні кроки для цього було б необхідно здійснити.

Родинне листування в цій групі документів займає незначне місце. Тим самим цінність їх зростає, оскільки вони розкривають особисті, родинні стосунки. Архів зберіг листи братів Івана Івановича - Михайла і Василя, племінників Івана Назаренка і Івана Огієнка. Всі вони демонструють повагу до адресата, наповнені розповідями про свій нелегкий побут, міські новини, військову службу, фронтові події (Спр. 15. - Арк. 147-148, 158, 184, 204, 207, 230, 253, 264-265). В одному з них драматичне повідомлення про смерть матері І.Огієнка (Спр. 15. - Арк. 75-76).

Слід зазначити, що нами названо далеко не повний перелік листів дописувачів І.Огієнка. В великому комплексі листів чисельні звернення про надання допомоги у вирішенні тієї чи іншої справи його односельців, зовсім незнайомих адресату людей (Спр. 15. - Арк. 3-4, 52-53, 81-82, 92-93, 1-2-103, 115-116, 129-130, 163-164, 167-168, 199-200, 240, 251-252). Так, наприклад, в листі, який надійшов з далекої Сибірської губернії, шкільний вчитель Беднітта писав: "Я навчаюся наголосу по складених Вами книжечках. Дуже прошу зазначити мені книгу для практичних занять і кращого засвоєння наголосу" (Спр. 15. - Арк. 15). З Кишинева викладач духовної семінарії В.Курдиловський звертався з проханням допомоги йому в оволодінні українською науковою термінологією (Спр. 15. - Арк. 228). Вчитель з Полтавщини К.Щербак висловлював щирю подяку І.Огієнку "за той вплив, який Ви справили на мене... який запалив мене до студювання рідної мови, рідної науки..." (Спр. 13. - Арк. 9-10).

Особливу цінність епістолярної спадщини, яку збережено у фонді, мають листи до І.Огієнка визначних діячів науки і культури України Біднова, В.Маслова, А.Назаревського, В.Перетца, С.Русової, О.Шахматова, перших шкільних вчителів Івана Івановича О.Ртищевої та І.Сливки. Вони висвітлюють рівень стосунків І.Огієнка із науковими колегами, доповнюють біографію кожної із сторін. Так, зокрема, академік О.Шахматов, зацікавлений науковою роботою молодого І.Огієнка, у листі від 31 листопада 1909 р. просить учасника "Семінара російської філології" надіслати йому всі свої праці (Спр. 15. - Арк. 91, 145). Університетський наставник І.Огієнка В.Перец у листі, датованому 1910 р., висловлює підопічному своє обурення з приводу зловживання ним відповіддю на листи начальника Київського департаменту середніх шкіл А.Синявському (Спр. 15. - Арк. 74). В.Маслов просить, щоб Іван заніс йому книгу "Історія канонізації" (Спр. 15. - Арк. 13).

Ймовірно, на призначення товариством Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському, яке очолював у 1919 р. І.Огієнко, сестрою-жалібницею у Панівецький військовий шпиталь С.Русову, вона надіслала голові товариства рішучу відмову від нього, мотивуючи неможливістю поєднання роботи в департаменті освіти та в шпиталі (Спр. 13. - Арк. 58-59, 62-63).

Серед переписки І.Огієнка офіційного характеру привертають увагу листи міністра освіти часів гетьманщини В.Прокоповича, в одному з яких, датованому 1 квітня 1918 р., він прохав професора скласти програму "З історії української мови з діалектологією і по граматиці, щоб їх в свій час можна було розіслати учителям (Спр. 13 - Арк. 68). В наступному листі від 13.04.1918 р. нова пропозиція - підготувати систематичний курс української граматики з історичним нарисом розвитку української мови. "Я сподіваюся, - писав В.Прокопович, - що Ви не одмовитеся до Ваших попередніх праць на користь рідній школі, додати ще й новий труд, який забезпечив би цілком інтереси 3-х і 4-х класів гімназій і вищих початкових шкіл в навчанні рідній мові" (Спр. 13. - Арк. 69).

З міста Жванця на Поділлі голова Українського культурно-освітнього товариства "Просвіта" ім. І.М.Стешенка Г.Стелпура в зверненні від 24 вересня 1919 р. повідомляв про уповноваження ради "просити високоповажного добродія не одмовитись прийняти титул Почесного довічного члена товариства і бути його радником і авторитетним заступником-оборонцем" (Спр. 13. - Арк. 1-2).

Все свідоме життя І.Огієнко був завзятим бібліофілом, книгознавцем, дослідником видавничої справи на теренах України. В результаті революційних подій був змушений залишити в Києві багатотисячну приватну бібліотеку. В Кам'янці він знову докладав багато зусиль, щоб поновити її й поповнити як новими, поточними, так і рідкісними виданнями, а також періодикою. Він енергійно береться за створення університетської книгозбірні. Дарує їй книжки з власної бібліотеки, звертається за допомогою до студентів, громадськості міста, освітніх та наукових закладів як на теренах України, так і за її межами.

VI. Огляди архівних фондів

Свідченням такого звернення, зокрема, є лист з Румунії від 25 травня 1920 р., автором якого був представник Надзвичайної дипломатичної місії УНР в цій країні І.Чопівський, який повідомляв ректора університету, головноуповноваженого міністра уряду УНР, що наслідком його звернення до Румунської академії наук отримав "десять пудів книжок для бібліотеки університету, які надішлемо Вам в найближчий термін, разом з каталогом... Через сотника Міхальського надсилаємо третій і останній транспорт книжок з літаком Р-70" (Спр. 99. - Арк. 44).

Продовжуючи тему університетської книгозбірні, необхідно відзначити, що відчинена вона була для всіх бажаючих і обслуговувала як заклади освіти, державні установи, так і військові підрозділи. Дізнавшись про таке широке функціонування вузької бібліотеки та її евакуацію до Тарнова, голова культурно-освітньої комісії Тарнівської філії товариства допомоги біженцям з України в Польщі в одному з листів від 16 грудня 1921 р., що збереглося у фонді університету, просив ректора не відмовити "в ласкавій передачі комісії в тимчасове користування дуже цінної бібліотеки Кам'янецького університету, яка знаходиться у Вашому розпорядженні..." (Спр. 40. - Арк. 5-6). У відповідь І.Огіенко відразу ж звернувся до міністра освіти з проханням задовольнити звернення комісії.

У фонді Кам'янець-Подільського українського державного університету, окремі документи з якого ми залуцаємо до наукового обігу, зберігається комплекс листування суто службового характеру, які чекають окремого дослідження. Значна кількість їх включена до двотомного видання "Вибрані листи Івана Огієнка (митрополита Іларіона)", який готується на базі Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства і незабаром побачить світ.

Нижче ми друкуємо спогади вчителя Брусилівської чотирирічної початкової мінистерської (державної) школи Івана Григоровича Сливки

ШКІЛЬНІ РОКИ ІВАНА ОГІЄНКА

1918 р.

" 26 літ назад в вересні до Брусилівської початкової школи прийшов я, як був відчинений прийом нових учнів, прийшла бідна вдова Огієнка. Привела до школи свого мизинця-хлопчика. Цей хлопчик незабаром виявився дуже здатним і дуже працюючим до науки. Він дуже цікавився книжками і поки скінчив школу перечитав майже всі книжки, які були в шкільній бібліотеці.

Вже на 4-му році свого навчання він почав складати вірші. Це виявилось випадково.

У школярів Брусилівської школи самою любимію грою була гра в "Тараса Бульбу". Раз змюю випав сніг. Школярі против вікон учителя вистроїли з снігу фортецію, поділились на дві партії і розпочали гру в війну. Гра вийшла дуже вдачна. Меж школярами граючих у війну було багацько балачки. Незабаром декотрі школярі докладають учителю, що Огієнко описав цю війну в стихах. А ну, покажи, що ти там написав, каже учитель. Школярі витяг з під парти цілу тетрадь. На скількох сторінках віршами було написано, як школярі воювали фортецію, хто отличився, як знатний воїн. Вірші були написані під впливом казки "Конек Горбунек". Звичайно вірші не мали розміру, но рифмовані були доладно, зміст вірша був дуже складній.

Через деяке время скоївся другий випадок. Був первий день великого посту. Треба зазначити, що брусилівські школярі збирались до школи завше дуже рано. Аби тільки начинало світати, як школярі біжать вже до школи. Поки начнуть уроки, вони в снігах школи та в класах вигадують всякі виграшки.

Оден школяр приніс собі на сніданок невеличкий хлібний витрибок. Товарищі, побачивши в нього цей хлібчик надумали таку штуку. А давайте, хлопці, пограємо в "Петриченка". Як женити, так женити. Зараз же обрали старостя. Старший староста хліб приносить наяву за молодого та в перший клас, де знаходилася школярка, котра була до сподоби молодому. В посажонні батько й мати, музики, піп і все інше. За яких 15-20 хвилин скоїлось весілля. Музика грали, хлопці, дівчата, батьки і гості танцювали, замість горілки частували квартою води з джиги, яка стояла в снігах.

В Брусилівській школі було заведено, щоб первий урок завжди займав священник - законоучитель.

Поки прийшов на урок законоучитель, школярі встигли не тільки скоїти весілля, але Огієнко вспів описати це весілля віршами.

Після уроку законоучителя вчитель, вийшовши в клас, помітив в класі шось незвичайне. Школярі шось метушилися, усміхаються, обертаються в той бік, де сидить

VI. Огляди архівних фондів

Огієнко, нахилиються, нібито хотять заглянути до його під парту. Одним словом натякають учителів заглянути до Огієнка під парту. А сам Огієнко сидить і неповорухнеться. Весело подивляється на вчителя. Це вчителя зацікавило, що за знак. Ану покажи, козаче, що це в тебе там під партою? Як це вчитель вказав, не встиг Огієнко показати вчителю, що в нього під партою, школярі почали вигукувати: "Огієнко написав "стишки". Огла цього вірша був такий: "Сказка о томъ, какъ Петреченко женили великимъ постомъ". Вірші закінчувались такими словами: "...вотъ и моеи сказкъ конецъ, пришель батюшка отецъ". В цих віршах в гумористичному тоні було розповідано як прийшов до школи з хлібом Петреченко, як школярі женили Петреченка. Одним словом віршами було написано оповідання на 4-х сторінках тетраді.

Школяр Огієнко пробував свої окремі писати вірші, але пробував писати і кореспонденції в газету "Сельскій вѣстник". Ця газета одержувалась в Брусилівській школі і завжди Огієнко, як дуже цікавий хлопець брав читати цю газету. Часом в "Сельському Вѣстникѣ" містились кореспонденції з сусіднього села Соловйівки. Але завше кореспонденції Соловйівки були брехливого змісту.

Раз школяр Огієнко питає вчителя: "а чи не можна й мені написати в газету про Брусилів?" "Що ж пиши", відповів йому вчитель. Незабаром приносить він до вчителя довгелезну статтю, ціле оповідання про те як трудно жити на світі Брусилівським селянам, а особливо про те що серед скінчивших школу багато таких, котрі прагнуть вчитись далше і неможуть через недостатки батьків. Учитель значно скоротив цю працю школяра, дав йому переписати наново, а потім після її до редакції газети "Сельскій Вѣстник". Місяця через два чи через три ця кореспонденція була напечатана в газеті і даже з підписом. Хлопець був дуже цюмо радий.

Після випускного екзамену приходить до вчителя мати Огієнка за порадою, що їй далше робити із своїм сином. І до цього вона не раз, як тільки зустрінеться зі вчителем денебудь на шляху, чи в іншій місті, завше запитує: "а як там вчиться мій Ванько, чи не балується часом?" На всі ці запитання получала відповідь: "ваш син вчиться дуже гарно й не балується, дав би Бог, щоб хоть би 1/10 частина школярів вчилася так, як Ваш син, то учительві його праця в школі видавалась неважкою працею, а за відразу". При цьому треба зазначити, що класи Брусилівської школи були битком набиті [...] Бідна вдова знала, що її син має дуже велику охоту до навчання, а крім цього її дуже не хотілось віддавати свого мизинця в науку до шевця, або кравця. На старших своїх синах і дочках вона бачила який то гіркий і важкий хліб отих брусилівських ремісників. Да і її покійний чоловік сам був кравець. Працював він гірко, а як вмер, то залишив тільки стару хату та невеличкий гордець. Бідній вдові прийшлося дуже гірко працювати, щоб пристроїти дітей і вивести їх в люди.

Учитель, маючи на увазі, що в Київській губернії єсть тільки дві школи, в які можуть прийняти вдовиного сина на казенний рахунок. Це: Київська военно-хвершальська школа і Коростишевська учительська семінарія, посовітовав вдові віддати свого сина до хвершальської школи, як раз син її має підходящі літа, щоб поступити в цю школу, а в учительську семінарію він ще малолітній. "Нехай скінчить хвершальську школу, а там він зможе найти дорогу до лучшої долі", радив учитель. Учитель не ошибся.

Хлопець гарно скінчив школу по 1-му розряду, военне міністерство надало йому право вибрати собі посаду военного хвершала в любому місті.

Хлопець вибрав собі посаду хвершала в психіатричнім відділу Київського военного госпиталю. На цій посаді він получав 14 крб. в місяць. І от хлопець купує собі книг, за 10 крб. в місяць наймає собі репетитора і готується до іспитів на атестат зрілості. Із свого жалування він не тільки платить репетиторські але посилав і своїй старенькій матері. Через два роки він склав іспит на атестат і поступив в Київській університет.

Будучи учеником хвершальської школи, студентом, учителем комерційної школи, гімназії, приват-доцентом він ніколи не гнушався своїми товаришами односельчанами, не дурався їх компані, не тільки заходив з ними в компаній, но і допомагав їм, чим тільки міг. Ще будучи студентом, організував в Брусиліві перву потребительську лавку. На первих порах був як то кажуть: і швец і жнец і в дуду і грець. Сам прикащик, сам касір, сам і казначей. Два роки назад його трудами в Брусиліві відкрита початкова школа.

Учитель (бувший) Брусилівської низшої школи І.Сливка.

Філіал держархіву Хмельницької області у м.Кам'янець-Подільському. Ф. Р-582. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 24 - 25 зв.